

УДК 377.1

Лілія Сушенцева

**ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ УЧНІВ ПТНЗ
ЗАСОБАМИ СПЕЦІАЛЬНОГО КУРСУ
“ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ”**

Досвід роботи з розвитку ключових компетенцій у різних країнах переконує, що ключові компетенції – це необхідна умова підвищення якості професійної освіти в цілому, формування професійно мобільних майбутніх кваліфікованих робітників зокрема. Сьогодні теоретичні знання, які тривалий час були головною метою освітнього процесу, повинні стати засобом, а знання орієнтація професійно-технічної освіти повинна змінитися на компетентісно орієнтовану освіту, спрямовану на формування у майбутнього кваліфікованого робітника готовності ефективно поєднувати внутрішні (знання, вміння, цінності, психологічні особливості та ін.) і зовнішні (інформаційні, людські, матеріальні та ін.) ресурси для досягнення поставленої мети. Тому актуальною стає цілеспрямована підготовка майбутнього кваліфікованого робітника до життя в сучасному стрімко змінюваному світі шляхом формування професійної мобільності як особливої особистісної якості.

Система професійно-технічної освіти покликана враховувати вимоги ринку праці, які останнім часом пов'язані не стільки зі зміною технологій, скільки із зміною затребуваних і необхідних людині для роботи і життя якостей. Інакше кажучи, щоб сьогодні бути успішним і затребуваним на ринку праці, кваліфікований робітник повинен мати певні особистісні якості – бути рухливим, готовим до будь-яких змін, уміти швидко й ефективно адаптуватися до нових умов, тобто бути мобільним. Стихійно, спонтанно такі якості формуються далеко не у всіх людей. Таким чином, сьогодні професійно-технічна освіта головним своїм пріоритетом повинна поставити досягнення нового освітнього результату – формування ключових компетенцій учнів як складової формування професійно мобільної особистості випускника професійно-технічного навчального закладу.

Метою статті є обґрунтування ролі ключових компетенцій при підготовці майбутніх професійно мобільних кваліфікованих робітників та значення при цьому авторського спеціального курсу “Основи професійної мобільності”.

Проведене нами дослідження показало, що формування професійної мобільності у процесі професійної підготовки буде ефективним, якщо ви-

явлені ключові компетенції, метапрофесійні якості й особливості формування майбутнього професійно мобільного кваліфікованого робітника. Тому в центрі уваги нашого дослідження знаходяться саме ключові компетенції, оскільки їх сформованість, на нашу думку, сприятиме ефективному формуванню професійно мобільного кваліфікованого робітника.

Під ключовими компетенціями розуміємо необхідні якості особистості, які забезпечують майбутньому кваліфікованому робітникові професійну мобільність, захищеність і адаптивність на ринку праці.

Адже конкурентоздатність на сучасному ринку праці, де, за підрахунками фахівців компанії IBM, людина змінює свою професію не менше семи разів за весь період своєї професійної кар'єри, значною мірою залежить від її здатності набувати і розвивати вміння, навички, які можуть використовуватися або трансформуватися стосовно цілого ряду життєвих і професійних ситуацій, освоювати нові технології, принципова зміна яких відбувається один раз на п'ять років. Тож результатом професійно-технічної освіти буде сукупність традиційних результатів плюс результати становлення і розвитку ключових компетенцій, що є особливим результатом професійно-технічної освіти, оскільки він пов'язує знання й уміння з діями, тобто зі здатністю мобілізувати уміння в конкретній ситуації. У даному контексті завдання формування в учнів необхідних компетенцій, що мають значення не лише для обраної ними професії, але й таких, що забезпечують учням гнучкість і здатність до адаптації в соціальному і професійному середовищі, стає найбільш актуальним для професійно-технічних навчальних закладів. Набір таких "ключових компетенцій" повинен стати необхідним компонентом результатів навчання за професією. Особливо це є актуальним, коли все зростаючі темпи "морального старіння" знань роблять неможливим обмеження освіти заздалегідь визначеним терміном, віком або рівнем. Лише неперервна освіта впродовж усього життя може оперативнo й адекватно реагувати на зміни соціально-економічних ситуацій у суспільстві. Тож, як стверджує Л. Горюнова, "виникає проблема формування і розвитку ключових компетенцій у процесі підготовки фахівця і його подальшої трудової діяльності" [2, с. 133]. Як свідчить практика, сучасний ринок праці вимагає від конкурентоздатного кваліфікованого робітника не лише володіння спеціальними професійними знаннями, уміннями та навичками, але й ключовими компетенціями.

На жаль, традиційне навчання, як зауважує А. Гетьманська, орієнтоване на процес передачі знань викладачем і відтворення цього процесу учнями, обмежує можливість розвитку професійно значущих якостей фахівця і саморозвитку особистості. Для формування ключових компетенцій необхід-

но вибрати таку технологію навчання, при якій учні більшу частину часу працюють самостійно і вчать плануванню, організації, самоконтролю й оцінці своїх дій і діяльності в цілому [1]. Однією з таких технологій є модульний підхід, основу якого складає активна навчально-пізнавальна діяльність учнів, яка дає можливість індивідуалізувати темп оволодіння знаннями. Нами було здійснено спробу використати модульний підхід у навчанні для формування ключових компетенцій, перелік яких ми визначили в результаті дослідження наукової літератури та ринку праці. До ключових компетенцій ми віднесли: спілкування (комунікативні навички і здібності); уміння розв'язувати проблеми (уміння так планувати і виконувати дії, щоб одержати очікуваний результат); співпрацю (уміння здійснювати ефективну взаємодію в команді); саморозвиток (здатність організовувати свою діяльність, самопізнання, самооцінка, критичне й аналітичне мислення); компенсаційна готовність (здатність і вміння самостійно долати труднощі, які виникають при засвоєнні нового знання), підприємливість (уміння “продати себе” на ринку праці, вміння проектувати свою діяльність і діяльність інших); володіння інформаційними технологіями (уміння не лише використовувати відомі технічні програмні засоби обробки інформації, але й здатність до самостійного освоєння нових).

З семи ключових компетенцій був розроблений авторський спеціальний курс “Основи професійної мобільності”, який складається з чотирьох модулів, а навчальні матеріали до них викладені у навчально-методичному посібнику “Основи професійної мобільності”. Особливості цих модульних матеріалів полягають у наступному:

1. Враховуючи, що мета – це результат в ідеалі, ми мету навчання з кожної компетенції сформулювали у вигляді результатів. Результат визначає, що саме учень повинен робити по закінченню модуля: демонструвати розуміння, визначати, складати, охарактеризувати. Вже перед початком роботи учень знає, до якого результату він повинен прагнути і що він повинен продемонструвати (не лише розповісти, а найчастіше саме зробити), щоб довести, що він цього результату досяг.

2. Для опису результату використовуються лише активні дієслова, дії яких можна перевірити й оцінити. Ми вважаємо, що описані таким чином результати є значущими, досяжними, мають практичну спрямованість.

3. Для кожного результату прописані умови і рівень якості виконання дій. Вони описують поетапне просування учня до досягнення результату.

4. Заключним етапом досягнення результатів є демонстрація учнями своєї компетентності та самооцінка власних компетенцій самими учнями (попередньо навчених цьому). Згідно з таким підходом “ключові

компетенції” передбачають оцінювання, яке складається з внутрішньої і зовнішньої оцінки. Внутрішня оцінка передбачає збір учнем власного портфоліо (папка досягнень), складання резюме, бізнес-плану, бізнес-проекту, здійснення самоаналізу і самодіагностики. Зовнішня самооцінка задається й оцінюється зовнішнім органом. Тут можна використати метод тестування, метод рецензування, метод діалогу учня й оцінювача та ін. Вимоги щодо виконання таких завдань і самі оціночні матеріали також містяться у структурі модуля. Така оцінка є обґрунтованою, вона є процесом збору учнями доказів своєї компетентності, що дозволяє усунути суб’єктивізм в оцінці їх досягнень.

5. Навчальні матеріали, включені до навчально-методичного посібника “Основи професійної мобільності”, містять необхідний матеріал, який забезпечує учням можливість самостійно працювати з модулем, використовуючи його повністю або ж вибираючи з нього фрагменти. У посібнику міститься і пояснення матеріалу, і завдання, які учень може виконувати як тренувальні вправи. В ідеалі учень самостійно, не звертаючись за допомогою до викладача, може освоїти те чи інше вміння.

Ключові компетенції можуть проявлятися як самостійні (особистісні) якості або як складова загальної професійної кваліфікації. Тому модулі можуть викладатися у рамках факультативних занять (як окремі предмети) або ж інтегруватися в різні предмети, у тому числі професійного циклу і розглядатися як необхідні компоненти результатів навчання. Саме вирішенню цього завдання і присвячено спеціальний авторський курс “Основи професійної мобільності”, який призначений для учнів професійно-технічних навчальних закладів різних типів і форм власності. З огляду на те, що модульний підхід у навчанні передбачає укрупнення навчальних дисциплін і збільшення часу на практичну, індивідуальну та самостійну роботу, то вважається можливим об’єднати дисципліни “Техніка пошуку роботи”, “Основи галузевої економіки і підприємництва”, “Технологія й етика ділових відносин” у єдиний курс “Основи професійної мобільності” і віднести його до загальнопрофесійної підготовки. Пропонований курс може бути використаний також як розширений елективний курс до зазначених вище дисциплін, оскільки зазначені дисципліни є переважно теоретичними курсами, в яких на практичні роботи виділено лише по 2-5 годин (якості професійно мобільного кваліфікованого робітника у процесі вивчення лише теоретичного матеріалу сформуувати неможливо).

Використання інтерактивних методичних засобів дозволяє найбільш ефективно вирішувати поставлені завдання курсу і забезпечує формування в учнів необхідних особистісних і ділових якостей, притаманних

професійно мобільному кваліфікованому робітнику. Позакласна самостійна робота сприяє закріпленню набутих у процесі практичних занять умінь і навичок із планування майбутнього професійного життя та формуванню професійно мобільного кваліфікованого робітника.

Заслуговує на увагу думка, що в умовах ринкової економіки в силу її надзвичайної динамічності кожній людині доведеться все життя вчитися і переучуватися, а тому в кожного випускника професійно-технічного навчального закладу повинна бути сформована звичка до самостійного засвоєння знань. У силу цього традиційні форми організації навчання у професійно-технічному навчальному закладі повинні бути модернізованими. На зміну традиційному уроку приходять лекції, семінари, тренінги, індивідуальні та групові консультації, ділові ігри, робота в групах, бригадах, широкого розповсюдження сьогодні набуває навчальне проектування. При цьому основний акцент повинен робитися на самостійну роботу учнів. Це стає можливим лише за умови запровадження модульного навчання. Принципово змінюється і роль викладача (майстра виробничого навчання). Якщо раніше він шов попереду учнів, вів їх за собою, то за нових форм організації навчання він ніби-то вказує учням дорогу, пропускаючи їх уперед. Далі учень одержує наступну порцію навчального матеріалу, а прийшовши на заняття, одержує консультацію, обговорює, програє, опрацьовує в групі можливості його практичного використання. Як свідчить практика, при традиційному підході до організації навчально-виробничого процесу формування в учнів ключових компетенцій має утруднення, тоді як при використанні модульного навчання, тренінгових технологій, ділових ігор це вирішується значно швидше, адже набуття компетенцій ґрунтується на досвіді діяльності учня – майбутнього професійно мобільного кваліфікованого робітника. Дійсно, щоб навчитися працювати, необхідно працювати. Щоб навчитися спілкуватися, необхідно спілкуватися. Тож набуття компетенцій значною мірою залежить від активності самого учня. На помилковість думки, що розвиток і виховання учнів забезпечуються автоматично за рахунок участі їх у навчальному процесі, вказував ще К. Ушинський, який говорив, що “моральність не є необхідним наслідком ученості...” [4, с. 31].

Під час вивчення авторського спеціального курсу “Основи професійної мобільності” для розвитку ключових компетенцій учнів ми рекомендуємо використовувати: метод навчального співробітництва (робота в малих групах, корпоративне навчання тощо), колективний спосіб навчання, метод прискореного навчання, метод кейсів, експрес-метод, метод проєктів, ігрові методи. Метод навчального співробітництва ґрунтується на прин-

ципі позитивного взаємозв'язку та спільній роботі учнів. Цей метод у педагогічній літературі ще називають “Технологія роботи в групах співробітництва” [3]. Головними факторами, що забезпечують цей принцип під час роботи в групі, є: спільність мети, розподіл ресурсів між членами групи, розподіл ролей, підсумкова “нагорода” групи за результати роботи. Колективний спосіб навчання (“Кожен учить кожного”, “Робота в динамічних парах”, “Метод Шаталова – Границької” та ін.) – це інтерактивний метод, оскільки кожен учень має можливість почергово виступати то в ролі учня, то в ролі педагога. В основі цього методу лежить особливим способом організоване спілкування. В основі прискореного методу навчання лежить теорія поетапного формування розумових дій П. Гальперіна. Цей метод передбачає виконання дій зі знаннями з використанням схеми орієнтовної основи діяльності. При цьому методи зусилля учнів спрямовуються не на запам'ятовування навчального матеріалу, а на оволодіння способами діяльності (розумовими, мовленнєвими, перцептивними, фізичними уміннями і навичками виконання практичних дій).

Метод кейсів (“case-stady”, розв'язування ситуаційних задач, ситуаційний семінар та ін.) передбачає практичне розв'язання конкретних ситуацій. Він служить розвитку умінь розв'язувати практично орієнтовані проблеми. Як свідчить практика, метод кейсів у поєднанні з навчальним співробітництвом є хорошим засобом розвитку ключових компетенцій. Цінним у плані розвитку ключових компетенцій є експрес-метод, який передбачає конструювання знань із використанням фреймової моделі їх уявлення. Цей метод дозволяє учням оволодіти уміннями організувати й упорядковувати свої знання, тобто управляти ними, працювати з документами тощо. Сутністю методу проектів є стимулювання учнів до розв'язання конкретних проблем, коли учень ставиться в умови, за яких забезпечується розвиток пізнавальних умінь та вмінь самостійно планувати свою діяльність. Оскільки метод проектів передбачає, з одного боку, використання різних методів і засобів навчання, а з іншого – інтегрування знань і вмінь із різних сфер техніки, технології, то він є досить ефективним для розвитку ключових компетенцій. Разом із тим, метод проектів передбачає більше самостійної роботи учня (робота з інформаційними, технічними ресурсами та ін.), то переважними формами роботи будуть індивідуальні та групові. Використання методу проектів змінює і роль педагога – він може бути організатором проекту, керівником проекту, консультантом. Головним завданням педагога є спонукання учнів до роздумів, до самостійної оцінки діяльності, до моделювання різних ситуацій тощо. Навчальні проекти умовно можна розділити на чотири групи:

- за тривалістю виконання: міні-проекти (урок), короткотермінові (3-4 уроки), середньотермінові (1-2 місяці), довгострокові (один навчальний рік і більше);
- за спрямованістю проектної діяльності: інформаційні, рольові, практико орієнтовані, творчі, дослідницькі;
- за типом інтеграції: монопредметні, міжпредметні;
- за типом ресурсу: телекомунікаційні (орієнтовані на використання Internet-технологій).

Цікавим різновидом комплексного навчального проекту є створення навчально-тренувальної фірми (міні-підприємства). Навчальні міні-підприємства є не просто однією з активних форм підготовки молоді до професійної діяльності, але й є тією єдиною ланкою між навчальним закладом і сферами соціального, економічного і трудового життя суспільства. Міні-підприємство дає можливість учням реальну можливість пізнати різні сфери діяльності: підприємництво, проектування власної діяльності та діяльності інших, уміння управляти людьми і бути підлеглим, уміння приймати відповідальні виважені рішення, уміння займатися бізнесом за допомогою консультантів. Участь у роботі міні-підприємства сприяє формуванню в учнів відповідальності, ініціативи, співробітництву в колективній діяльності.

Ефективними методами розвитку ключових компетенцій є педагогічні ігрові методи (ділові, рольові, імітаційні, операційні ігри), які забезпечують інтенсивний розвиток таких ключових компетенцій, як спілкування, співробітництво, розв'язання проблем тощо. Відпрацювання ключових компетенцій, пов'язаних із пошуком інформації, комунікативних навичок, навичок використання інформаційних технологій тощо, є можливим не лише під час теоретичного навчання, але й під час виробничого навчання та виробничої практики.

На нашу думку, досить ефективним під час виробничої практики є концентрація уваги майстра виробничого навчання й учнів на заходах, що сприятимуть розвитку ключових компетенцій:

- оформлення на виробничу практику здійснюється через організацію співбесіди з роботодавцем, складання та представлення резюме;
- до початку практики учень самостійно аналізує свою підготовку і планує свою роботу під час виробничої практики;
- до завдань на практику варто включати не лише безпосередню роботу на робочому місці, а й збір інформації про підприємство (структура підприємства, асортимент продукції, посадові обов'язки, рекламні матеріали тощо), проведення анкетування роботодавців щодо оцінки ринку праці й ін.;

- учень готує письмовий звіт про проходження практики з конкретними аналітичним матеріалами;
- підготовка звіту та звіт на звітній конференції про проходження виробничої практики.

В умовах навчальної виробничої практики доцільно використовувати методи виробничого навчання, що сприятимуть формуванню ключових компетенцій. Так, наприклад, метод роботи в групі (бригаді) передбачає, що практичне завдання може видаватися не індивідуально кожному учневі, а бригадиру (керівнику групи), у кожного члена групи можуть бути свої обов'язки, які з часом будуть змінюватися.

У вересні маркетингова служба може провести анкетування учнів випускних курсів із метою виявлення їх професійних намірів. Проводиться установочна лекція “Створення власного професійного простору” до четвертого модуля “Секрети професійно мобільного кваліфікованого робітника” (авторський курс “Основи професійної мобільності”). Потім проводиться цикл практичних занять, тренінгів, на яких учні вчать техніці пошуку роботи, технології ведення ділових зустрічей, основам ділового спілкування, знайомляться з секретами успішного працевлаштування, джерелами інформації про можливості працевлаштування, вчать складати професійне резюме, проектувати свою кар'єру, складати бізнес-план тощо. У процесі засвоєння модуля учні одержують завдання: самостійно знайти собі місце роботи для практики, використавши різні джерела: газети, оголошення в громадських місцях, районні та міський центри зайнятості (без реєстрації), Інтернет (із критичною установкою на одержану інформацію) тощо. Паралельно маркетингова служба працює з можливими роботодавцями (оновлюються контакти з підприємствами, з якими працювали раніше, налагоджуються нові контакти). Після того, як учень по телефону домовляється про зустріч, він самостійно відвідує обране підприємство для участі у співбесіді з роботодавцем (за наявності взаємної згоди між керівництвом навчального закладу і роботодавцем). Таким чином, включення учня у соціальне партнерство дозволяє формувати і розвивати ключові компетенції (спілкування, уміння розв'язувати проблеми, співпрацю, саморозвиток, компенсаційну готовність, підприємливість, володіння інформаційними технологіями).

Досить ефективним для формування ключових компетенцій є метод “імітаційної гри”. Наприклад, при проведенні імітаційної гри “Виробнича нарада” важливе значення має підготовчий етап: за тиждень до проведення гри учням пропонується підібрати собі роль або ж вибрати із запропонованих викладачем чи майстром виробничого навчання (головний інженер,

головний механік, майстер дільниці, бригадир, інженер з охорони праці, слюсар-ремонтник, слюсар-складальник, токар, шліфувальник, замовник продукції) – кожен вибирає собі роль за бажанням; учнів необхідно попередити, щоб вони добре повторили вивчений матеріал, ознайомилися з необхідною для гри технічною і технологічною документацією, з технічними умовами, можливими дефектами та способами їх усунення; з посадами та посадовими обов'язками; з вимогами, які пред'являються до якості продукції, що випускається та ін. Наряду проводить головний інженер (якщо у процесі гри розглядаються складні виробничі питання, то роль головного інженера може виконувати майстер виробничого навчання). Гру краще проводити після вивчення теми (декількох тем), розділу чи модуля. Завдання для гри повинні носити творчий характер і бути приблизно однакового рівня складності. Завданнями може бути розбір і складання опорного конспекту, технологічних схем, властивостей матеріалів тощо. Необхідно враховувати, що вибір типу гри залежить від підготовленості учнів до використання активних методів навчання, від досвіду викладача та майстра виробничого навчання (обов'язково повинні бути учасниками гри).

Таким чином, окрім формування професійних компетенцій, в учнів у процесі професійного навчання формують такі основні навички, як робота в групі, планування роботи, вміння брати на себе відповідальність, тобто формуються базові компетентності, ключові компетенції та метапрофесійні якості. За результатами виробничої практики учні відпрацьовують презентаційні й аналітичні навички, а інформація представляється як в усній, так і в письмовій формі. Це також один зі шляхів формування ключових компетенцій, які розглядаються як основний освітній результат, як інтегровані знання, вміння, здібності, необхідні майбутньому кваліфікованому робітнику, для того, щоб бути професійно мобільним у різних професійних середовищах.

1. *Гетманская А. А.* Формирование ключевых компетенций у учащихся / *Анастасия Александровна Гетманская.* — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://festival.1september.ru/articles/213541/>. — Заголовок с экрана.
2. *Горюнова Л. В.* Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования в России: дисс. ... докт. пед. наук : 13.00.08 / *Горюнова Лилия Васильевна.* — Ростов-н/Д., 2006. — 337 с.
3. *Полат Е. С.* Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повышения квалиф. пед. кадров / *Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров* ; под ред. *Евгении Семеновны Полат.* — М. : Академия, 2001. — 271 с.
4. *Ушинский К. Д.* Педагогические сочинения : В 6 т. / *К. Д. Ушинский* / АПН СССР ; редкол. : *С. Ф. Егоров* и др. — Т. 2. — М. : Педагогика, 1988. — 492 с.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2011

Л. Сушенцева

**Формирование ключевых компетенций учащихся
ПТУЗ средствами специального курса
“Основы профессиональной мобильности”**

Изучено влияние ключевых компетенций на формирование профессиональной мобильности будущего квалифицированного рабочего. Изложено значение авторского специального курса “Основы профессиональной мобильности” при формировании ключевых компетенций и раскрыто использование отдельных активных методов обучения.

Ключевые слова: профессиональное образование, профессионально-техническое учебное заведение, ключевые компетенции, спецкурс “Основы профессиональной мобильности”.

L. Sushentseva

**Formation of Core Competences of Vocational Schools’ Students
by Means of a Special Course
“Fundamentals of the Occupational Mobility”**

The author investigates the influence of core competences on the development of professional mobility of future skilled workers. The article describes the value of author’s special course “Fundamentals of the occupational mobility” in the formation of core competences and discloses the use of certain active learning methods.

Key words: vocational training, vocational school, core competences, special course “Fundamentals of the occupational mobility”.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник О. В. Аніщенко